

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÖLÜM OLGUSU VE ÖLÜM SONRASI RİTÜELLERİ

THE CONCEPT OF DEATH AND POST DEATH RITUALS IN TURKISH CULTURE

Şenay SAYIN ALSAN*

ÖZ: Ölüm ve ölümden sonraki hayatın varlığı; insanın varoluşundan itibaren zihnini meşgul eden önemli konulardan biri olmuştur. Yeryüzünde ömrünü tamamlayan herkesin ruhu bedeninden ayrılır ve geçici hayatından ebedi hayata göç eder. Her uygarlığın ölüm ve ölümden sonraki hayat ile ilgili tutumu farklı olmuştur. İnanç sistemi ve din, bu tutumu yönlendiren etmenlerin başında gelmektedir. Toplumların ölüme bakış açısı, ölümlerle yüzleşmesi, Ölüm sonrasında yapılan uygulamalar, zaman içinde değişim gösterse de temel olarak din ve gelenekler ile şekillenir. Her ne kadar ölüme farklı anlamlar yüklenilse de, bazen engel olabilmek için önlemler alınmış, bazen de ölüm kavuşma veya kurtuluş olarak algılanmış, hatta ölümsüzlük için türlü çabalar sarf edilmiştir. Bu makalede, insanlığın varoluşundan beri merak ettiği, anlamlandırmaya çalıştığı ve hatta korktuğu ölüm kavramı ve ölüm sonrası ritüeller tarihsel bir süreç içerisinde incelenmiştir. Ölüm kavramı ele alınırken; öncelikli olarak dini ve toplumsal gelenekler çerçevesinde bir analiz yapılmış ve konu ile ilgili literatür taraması yapılarak günümüz gelenekleri ile karşılaştırılmak sureti ile bir sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, ritüel, mezar, ruh, cenaze.

ABSTRACT: Death and the existence of life after death have been some of the important issues that have occupied the mind of man since his existence. The soul of everyone who completes his life on earth leaves his body and migrates from his temporary life to eternal life. Each civilization's attitude towards death and life after death has been different. The belief system and religion are the main factors that direct this attitude. Societies' perspectives on death, confrontation, after-death ceremonies, visits, and the meanings they attribute to death change over time but are mainly shaped by religion and traditions. Although death has different meanings and consequences, sometimes precautions were taken to prevent it, sometimes it was perceived as reunion or salvation, and even various efforts were made for immortality. In this article, the concept of death and post-death rituals, which humanity has been curious about, trying to make sense of and even afraid of since its existence, are examined in a historical process. While dealing with the concept of death; Firstly, an analysis was made within the framework of religious and social traditions, and a result was reached by comparing the relevant literature with today's traditions.

Keywords: Death, ritual, grave, spirit, funeral.

* Doç. Dr. – İstanbul Ayvansaray Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Çizgi Film ve Animasyon Bölümü / İstanbul – senayalsan@ayvansaray.edu.tr (Orcid: 0000-0002-2437-4635)

This article was checked by Turnitin.

1. Giriş

Ölüm, bir dünyadan öteki dünyaya geçiş ve iki dünyaya ait olmadığı sanılan sancılı bir dönemdir. Birdenbire ortaya çıkan büyük bir bilinmezlikle yüzleşmek, ruhlarda bunalım yarattığı gibi beyinlerde de bir sorgulama süreci başlatır (Yücekal-Arpacı, 2012: 172).

Ölümün ihtiva ettiği anlam, dünyevi hayattaki davranışların şekillenmesinde de önemli rol oynar. Ölümün bir son olarak kabul edilmediği ve ikinci hayatın varlığından söz edilmediği bir inançta tamamen dünyevi zevklere yönelinir. Oysaki ölümden sonraki hayat inancı, insanların belirli bir amaç doğrultusunda çalışmaya, ahlaki ve etik anlamda daha dikkatli davranmaya teşvik etmektedir. Böylece insan daha yararlı işler yapmaya yönelir, tüm kötülüklerden uzak durmaya çalışır ve toplumun düzeninin sağlanması yolunda önemli bir adım atmış olur.

Bazı araştırmacılar Türklerin, ölümden sonra bir hayat olduğuna inandıklarını, fakat mahşer gününü bilmediklerini söylerken, bazıları da insanların dünyada yaptıkları iyilik ve kötülüklerin hesabının sorulacağı bir hesap gününe inandıklarını söylemektedir. Orhun abidelerinde geçen "uçtu" ifadesi, *Kaşgari Lügati*'nde uçmak (cennet) anlamında kullanılmıştır. İslam öncesinde, Türkler uçmak (cennet) anlamında kullanmıştır. İslam öncesinde, Türkler "uçmak" dedikleri cenneti gökyüzünde "tamuğ" dedikleri cehennem de yer altında tasavvur etmişlerdir. Bu tasavvura göre Türklerin, hesap gününe inandıkları fikri ortaya çıkmaktadır (Doğanay, 2004: 127).

Gök Türkler devrinde ölüyü anma töreni için mezar üzerine yapılan ölünün heykeli ve tapınak bu töz (yani atalar) kültürünün daha olgunlaşmış şekli ibaretti. Gök Türkler bu ölümler kültürüne büyük önem vermişlerdir. Son yıllarda yapılan kazılarda ölümlerin heykelleriyle beraber tapınakların enkazı bulunmuştur. Ölümler için yug (matem) âyini de bu ölü heykelinin yanında yapıldı. Bu dinî geleneği Gök Türklerden sonra, Şamanist ve sözde Hristiyan Kıpçaklarda görülmüştür. Müslüman Türklerden Kırgız-Kazaklar son zamanlara kadar muhteşem yug (aş) töreni yapıyorlardı (İnan, 1976: 61).

Ölüm pek çok uygarlıkta, dinde ve inanç sisteminde gökyüzü ile ilişkilendirilir. Öldükten sonra gökyüzüne yükselme, İsa'nın ölümden sonra göğe yükselişi, ölümün bulutlar ve gökyüzü ile bağdaştırılmasına çok sık rastlanır. Ölüm ile birlikte kişi toplumsal hayattan evrensel hayata geçer. Ölüm olayı sadece ölen kişi ile ilgili değildir, içinde bulunduğu toplumun da konusudur.

Etnografik araştırmalar bazı ölümlerin eski toplumlarda her zaman doğal karşılanmadığını ortaya koymuştur. Örneğin Van Genep, Madagaskar'da kaza eseri ya da aniden meydana gelen ölümün büyük ölçüde anormal karşılandığını belirtmiştir. Gerçekte normal ya da doğal ölüm mevcut değildir.

Durkheim'a göre, bazı olayların doğüstü olduğunu söyleyebilmek için olaylarda doğal bir düzen hissini var olması, yani evrendeki olayların, yasalar olarak adlandırılan kaçınılmaz ilişkilere göre birbiriyle bağlantılı olmaları gerekmektedir (Roux, 1999: 69).

2. Ruh

Roux, ruh sözcüğünü tanımlarken şu görüşlere başvurmuştur: Levi-Bruhl "ruh"u "*Öngördüğümüz yarı-ikel zihin temsillerine daha iyi bir şekilde uyarlanmış başka bir sözcüğünün bulunmadığı durumlarda*" kullanmaktadır. Marco Polo ise, "*Onlar ne ruhun bilincinde ne de onun hakkında bir endişeleri var, yalnızca bedenlerini doyurmaya ve zevklerini tatmin etmeyi düşünüyorlar*" olarak ifade etmektedir.

Orta Çağ belgeleri bize "tin" sözcüğünü vermektedir. Yalnızca Caferoğlu bunu "ruh" şeklinde çevirmiştir ve A. Battal buna "zihni" eklemektedir. Kaşgarlı, bunu "nefes" olarak algılamakta ve "*Nefesi tamamen sönmişti*" şeklinde bir örnek vermektedir. Bu bilgi doğrudur, çünkü Kaşgarlı'nın verdiği anlam bir dizi çağdaş dilde de kabul görmüştür ve sözlükler gibi etnografyacılar da bu sözcüklere verilmesi gereken anlamlar üzerinde ısrarla durmaktadırlar. Moğolların "*amin*" sözcüğünün Türklerin "*tin*" sözcüğüne tamamen uyduğu görülmektedir. Etnoğrafya verileri bunun Buryatların ve Kalmukların nefes-ruhu olduğunu belirtiyor ve sözcüğün iki sesli harf sınıfında sınıflandırılan ve Kalmukçada "*emin*", "*amin*" şeklinde birkaç değişiklikle Kalka ve Mongor dillerinde ve ordoslarda sondaki n harfinin düşmesiyle "*ami*" şeklinde belirleyen çağdaş dil sözlükleri, bu sözcüğü hayat, hayalet, ruh, yaşamsal sıcaklık ve kader anlamlarını vermekteydiler. Radloff'un gösterdiği gibi, ikamet, hayat, ikamet yeri, ölümden sonraki hayat anlamlarıyla Türkçeye ve "*omi*" şekliyle de Tunguz diline geçmiştir (Roux, 1999: 112-113).

Eski Türkçede "*tin*" ile beraber bir de "*sakış*" adı verilen düşünce, yani aklın da varlığına inanıyorlardı ki; onlar ölümü nefesin kesilmesi, ruhun bedenden çıkıp uçması şeklinde algılıyorlar, bazan "öldü" yerine "uçtu" diyorlardı. Ancak bedenin dünyayla ilgisi kalmasa da ruhun hâlâ yaşadığını da düşünüyorlardı. Belki de bazı mezar taşlarının üzerinde kuş motiflerinin bulunması bu yüzden idi (Gömeç, 219: 91).

Altaylılar ruh-can mefhumunu tın, süne ve kut kelimeleriyle ifade ederler. Tın bütün canlı yaratıklarda vardır; süne ise ancak insanlarda bulunur. Kut her şeyde bulunur, cansız şeylere kutsiyet verir; ağıllarda, ahırlarda bulunursa sürüler bereketli ve sahibi çok zengin olur. Çobanların değneği kutlu olursa sürülere hastalık veren ruhlar ve kurtlar uğramaz. Buna göre "kut" candan başka bir türlü ruhtur ki yalnız insanda değil, her şeyde bulunabilir. Çok korkan adamlar için de "*kutu çıktı*", "*kutu uçtu*" derler ki İstanbulluların "ödü patladı" tabiriyle aynı anlama gelir. Altaylıların inançlarına göre tın, süne ve kuttan başka insanın "*yula*" denilen bir eşi de vardır. İnsan uyurken "*yula*"sı her yerde dolaşabilir. Düş dediğimiz işte bu

yulanın gördüğü şeylerden ibarettir. Yula aynı zaman meşale anlamını da ifade eder. Babalardan kalan türe ve adetlere de “yula” denir. Ölülerin serseri dolaşan ruhlarına Altaylılar “üzüt”, Yakutlar ise “üör” derler. Kazan Müslümanlarında da öür kelimesini hatırlatan ürek kelimesi vardır ölülerin serseri ruhlarına denir (Radloff, 2008: 373).

Şamanistlere göre ruhlar belli başlı ikiye ayrılmaktadır. Biri (eş) ruhlar, bunlar insanlar, yaratıklar ve bitkilerle beraber bulunan, onlara eş olan ruhlardır. Öbürü de; bunlardan ayrı ve başka canlı veya bitki ile beraber bulunmayan (tek) ruhlardır. Bu gibi ruhların çoğu tanrıların emrinde bulunur. İyilik tanrılarının emrinde olanlar ise kötülük yaparlar, bu ruhlar başlı başına dağlara, sulara, topraklara, ağaçlara sahip bulunurlar. Bir de insanın kendi ruhu vardır. Buna göre Şamanlar insanları biri beden, biri de ruh olarak iki varlık halinde kabul ederler. Ama bu ruhlar (eş) ruhlardan başkadır. Bunlar cennetteki süt gölünün bir damlasıdır. O damlalar doğacak insanın ruhlarıdır. Çocuk doğacağı zaman Altaylılarca Yayık adındaki ruh gider o gölden bir damla süt alır, doğacak çocuğa katar, işte bu damla o çocuğa verilen ruhtur (Uraz, 1992: 108-109).

“Töz” denilen ruhlar: Karatöz (yahut kara tömöz): Erlik, bu zümreye dahildir ve Altaylıların akidelerinin merkezini teşkil eder. 1) Erlik, 2) (Yek karatöz, menfur karameb-de): Altaylılar en ağır ve elemli felâketleri (Katu yobol, aç kıyal), meselâ: salgın hastalıkları (kızamık, kızıl, tifo: yadış ve tavar öetleri gibi felâketleri) Erlik’in faaliyetiyle alâkadar bilirler. Onların akidelerine göre Erlik kurban vermeye mecbur etmek için insanlara hastalık ve başka felâketler gönderir; eğer insan bununla da Erlik’in istediğini vermezse öldürür (İnan, 1976: 53).

Canın kemikte, ya da kanda yer tuttuğu açıkça belirtilmiş bir inanç olarak yaşamıyorsa da Türklerin eski dinlerinde bulunan bu düşüncenin izlerine çeşitli geleneklerde rastlanır. Can, genel olarak nefes, soluk olarak düşünülür; bedenden ayrılıp, uçup gitmesi ölümdür. - Kimi yerlerde de canın bedenden bir sinek kılığında ayrılacağı sanılır. Halk dilinde «kuşça can» benzetmesi de onun bir kuş gibi uçup gideceği kanısının izi olmalıdır. Ama çokluk, can bedeninin iç organlarından birinde oturuyormuş sanılır. Azrail'in insandan canı «sökerek», sahibine eza vererek aldığı kanısı gibi, «can çekişmek» deyimini de buna bir tanıktır (Boratav, 1984: 27).

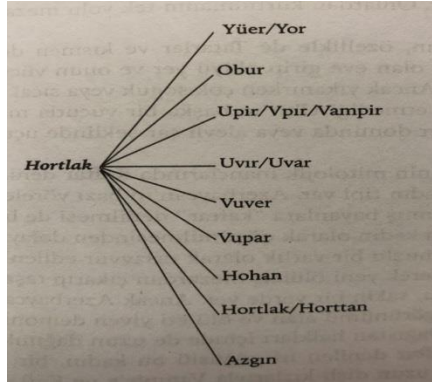
En arkaik toplumlardan sayılan bazı kabilelerde ölümler sadece göğe çıkarken, "ilkel" toplulukların çoğu en az iki ölüm-sonrası güzergahı tanır: Ayrıcalıklı kişiler (şamanlar, şefler, "sırta-ermişler") için "dikey" yani Göğe doğru, insanların geri kalanı içinse "yatay" (herhangi bir yöne doğru) ya da yeraltına doğru (Eliade, 2014: 38).

Anadolu'nun bütün köşe bucak yerlerinde, okumuşundan okumamışına kadar bütün toplum katlarında hortlağın varlığına inanılır. Bu inanış; yeni değildir. Ölenlerin ruhlarının başka varlıklara geçtiği inancından kalmadır. Eski dinlerde ruhlar ölmez, ölümünden sonra evrende bağımsızlık içinde gezer dururlar, arada bir de ayrıldıkları gövdelere dönerler, gibi

yaygın bir inanç vardır. Mısır'da ölümler gömülürken yanlarına konan yemekler, Anadolu dinlerinde mezarlar, ölünün yanına konan değerli sungular, yaşarken sevdiği nesnelere tinlerin sonradan gövdeye döndüğü inancının belirtisidir (Eyüboğlu, 1998: 104).

Kazan-Tatar Türklerinin ruhla ilgili inanışlarında; halkın, ölen kişinin ağzından üflemesiyle çıkan ruhun kendi başına yaşamaya başladığına/dolaştığına dair inancı (Nâsırî, 1975: 51) hemen dikkati çekmektedir. Ölü kültürle bağlantılı inanışlarda özellikle korku çok baskındır. Ölen kişilerin ruhlarının yaşayanlara zarar verebileceği inancı anlatılara da yansır ve en çok da Örek (hortlak) ile ilgili efsanelerde karşılık bulur (Tekin, 2020: 569).

Halk kültüründe doğal olarak ölünün dirilmesi şeklinde değil, "hortlaması", yani yeni şekil alması olarak betimlenen hortlak inanç paradigması etrafında oluşan demonik varlıkların sentagmatik dökümünü şöyle sunmak mümkündür:

Resim 1. (Bayat, 2007: 292).

Tarihsel süreç içerisinde, çeşitli coğrafi bölgelerde pek çok uygarlık; ruhun nereden geldiğini, doğumdan önce nerede olduğu ve ölümden sonra nereye gideceği konusunda çeşitli teoriler üretmişlerdir. Ölümden sonraki yaşam inancı bedenini; iskelet ve deri ile birlikte muhafaza edilmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Ölümden sonra kafatası delinmekte, tüm et kısmı bağırsaklarla birlikte çıkarılmaktaydı. Etlere ne olduğu bilinmiyor. Ancak mumyalama yöntemi zor bir yöntemdi ve ender olarak yapılıyordu. İyi bilindiği üzere dinsel açıdan parça bütüne eş değer görüldüğü için kemiklerin, özellikle de yeterli olduğu düşünülen ve en önemli kemik kabul edilen kafatasının korunmasına özen gösteriliyordu. Metinler, tarihin ilk çağlarında, insanın ve hayvanın varlığını sürdürebilmesi için insan ve hayvan şeklinin muhafaza edilmesine gösterilen özeni büyük çapta doğrulamaktadır (Roux, 1999: 126-127).

Roux'un (1999) belirttiğine göre; kemikler de tıpkı kan gibi kutsal, kandan bağımsız olarak insan iskeletten yeniden canlanabilir. Hatta kemik

yapısı insanın ta kendisidir ve geçmişten geleceğe bağlayan, atalardan miras kalan ve ileriki nesillere iletilecek olandır. Moğolca “yasun” kemik anlamına gelir ve aynı zamanda soy demektir.

İskeletin; ölümden sonra şekli bozulmadan kalabilen tek bölüm olduğu göz önünde bulundurulursa ruh ile özdeşleştirilmesi son derece doğaldır. Altaylılar ve eski Türk geleneklerinde ruhun bir iç varlık olarak görüldüğü, uyku anında nefesin yavaşlamasını ruhun kısa süreli bedenden ayrılma olarak görmüşlerdir. Uyanma anı ruhun bedene geri dönüşüdür, ancak geri dönmez ise ölüm gerçekleşir. Halk arasında bugün bile kullanılan, ölen kişi için söylenen “son nefesini verdi” ifadesi nefesin ölüm ile bağdaştırıldığına bir kanıtıdır.

3. Defin ve Yas Süreci

Pek çok uygarlık ölülerini defnetmek ve öteki dünyaya hazırlamak için farklı yöntemlere başvurmuşlardır. Orta Asya’da, Sibiryada ormanlarında ve Anadolu’da gelenekler ve inançlar doğrultusunda cenaze törenleri şekillenmiştir. Cenaze törenlerindeki farklılık, ölüm sonrası bedenlere ne yapılacağı konusunda da farklılık gösterir. Türkler de en sık uygulanan üç yöntem; cesedin toprağa gömülmesi, yakılması ve mumyalanmasıdır. Diğer yöntemlere göre daha nadir görülen bir başka yöntem de cesedin sergilenme yöntemidir. Tunguzların ve Kırgızların ölümlerini gömmeyip bir ağaca astıkları ya da toprağın üzerine bıraktıkları bilinmektedir.

Strahlenberg söz konusu geleneği Yakut Türklerinde şu şekilde tarif etmiştir; “*Yakut Türklerinde bazıları çıplak cesedi ormanda dört kazıkla taşınan tahta levha üzerinde yerleştirip bir öküz ya da at derisiyle sarmaktaydı.*” Bu açıklamada şu ilginç yorum yer almaktadır; ceset, ormanda, bir iskele üzerinde değil de bir ağaca yerleştirilip ağaç yerine doğrudan kazıklara dayandırılmaktadır. Bu kuşkusuz çok eski bir özelliktir (Roux, 1999: 222-223).

Radloff’a göre, Orta Asya’da yer alan Türkler ölümlerini tabuta koyarak ağaca asarlardı. Moğollar, Yakutlar ve Kırgızlarda bu adet devam ettirilmiş olup, İslamiyet’in kabulünden sonra bu adetten uzaklaşmıştır.

Cesedin gömülme yöntemi ağaç üzerinde sergilenmesinin çeşitli nedenleri vardır. En akla yatkını Karjalaninen’in görüşüne göre, kışın donan toprağa cesedin gömülmesinin zor olmasıdır. Cesedin, “ağaç üzerinde sergilenmesi de hayat ağacı inancı ile bağdaştırılması” olarak yorumlanabilir.

Bazı mezarlarda kül bulunması, Göktürklerin defin törenlerinde ölümlerini yaktıklarını düşündürmektedir. Bunun yanı sıra Göktürk dönemine ait olduğu sanılan mezarlarda iskeletler bulunmuştur.

Yazılı kaynaklarda, ölümlerin gömülüş şekliyle ilgili olarak net bir bilgi yer almamaktadır. Bazen yana bazen sırtüstü yatmış şekilde, bazense bacaklar karın bölgesine çekilmiş pozisyonda gömümlere rastlanılmıştır.

Cesetlerin başlarının yönü muhtelifdir, en çok kuzey ve kuzeybatı, ya da batıya yöneltme görülür bu da belki Kuzeyin kozmolojik temayüllerine göre karanlık yer sayılması ve güneşin batıda batıyor olması nedeniyle ölüler aleminin o tarafta olduğunun düşünülmesi ile ilgili olabilir. Cesetlerin gövdesinin uzatılış biçimleri de farklıdır. Erken örneklerde hocker (cenin pozisyonu) veya yarı hocker şekilleri görülmekte iken daha sonra sırt üstü düz biçimde uzatma, sırt üstü bacakları hafifçe çekilmiş olarak uzatma gibi şekiller de görülmüştür. Bir Proto-Türk kültürü olan Andronovo kültüründen beri birçok yerde cesedi yan tarafı üzerine gömme şekli de çok görülmüştür. Bazı kurgan veya mezarlarda cesedin ilginç pozisyonlarda da gömüldüğü görülebilir. Örneğin oturur pozisyonda ölüyü gömme şekline de rastlanmış olup bu husus bazı kaynaklarda ifade edilir. Hocker tarzı gömüştür cesedin ana karnındaki durumunu yani doğmadan önceki pozisyonu ifade eder. Öte yandan yine Proto-Türk devri kültürlerinde mezarlar ve kurgan odalarındaki cesetlerin üzerine kırmızı aşı boyasının sürülmesi yine bu konu ile ilgilidir. Kırmızı boya hayat sıvısı olan kanı temsil etmekte olduğundan ve yukarıda da belirtildiği gibi bir inanışa göre dirilme kandan olabildiğinden ölenin yeniden hayata kavuşacağı bu şekilde ifade edilmektedir (Çoruhlu, 2011: 142).

4. Mezar

Mezar ve mezarlığı tanımlamak için pek çok tanımlama mevcuttur. İslamiyet öncesi Türk topluluklarında ölü gömme, doğrudan doğruya toprağa gömme veya kurgan içine gömme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kara ve kara toprak bir mezardır. Anadolu'da bu anlayış yaygındır. Kutadgu Bilig, *"bu bir avuç kara topraktan vazgeç"*, diyerek dünya toprağının faniliğinden söz açıyordu. Ayrıca, *"İster iyi ol, istersen kötü, ölünce toprak olursun... İyi ad bırak"*, diyordu. 11. yüzyıl Türklerinin mezar için, *"yerçü"* demeleri de önemlidir. *"Yere batmak"*, *"yere bat"* sözlerimiz de hep ölümlle ilgilidirler (Ögel, 1995: 256).

Hemen hemen bütün milletlerde olduğu gibi, Türklerde de ölen insanın toprağa verilmesi genel bir  adetti. Ancak bu usulün değişik dönemlerde, değişik tarzlarda yapıldığını görmekteyiz. Hunlarda ölülerin gömülmesi yılın muayyen zamanlarında yapılırdı. "Muayyen zamanlarda ölü gömme geleneği" Göktürklerde sekizinci yüzyıla kadar devam etmiştir (Karamürsel, 2002: 124).

Göktürk, Kırgız, Oęuz, Hun, Uygur gibi pek çok Türk boyuna yönelik tarihi ve arkeolojik incelemeler ve bu toplumların sözlü halk kültürü ürünleri içerisinde zaman zaman karşılaşılan defin merasimlerine dönük uygulama anlatmalarından hareketle, bahsi geçen bu toplumlarda müracaat edilen temel defin şeklinin toprağa gömme olduğu görülür (Sümbüllü, 2004: 64).

Kurganı oluşturan göğü veya kutsal dağı ifade eden suni tepenin altında düzenlenmiş bazen küçük taş parçaları ile sınırlanmış bir çukur,

bazen toprakta açılmış bir çukur, bunların dışında ağaç veya taştan yapılmış bir oda şeklinde olan defin yerine ceset konulur (Çoruhlu, 2011: 141).

Arkeologlar, bozkırlardaki Tümülüs mezar yığınlarını tanımlamak için çoğu kez “kereksür” kelimesini kullanmaktadırlar. “Kür” kelimesi mezar tanımlaması için Altay dillerinde en fazla kullanılan kelimelerden biridir. Ayrıca klasik Moğol dilinde “ükü” ve “ölmekle” irtibatlandırmak gereken “ükegerle” (ceset, mezarlık, mezar) birlikte, “ka’ür” veya “kegür” (ceset, ata mezarlığı) bulunmaktadır. Kalmık dilinde “kür” kelimesi ceset ve mezarı belirtmektedir. “Kür, kör, gör” şekilleri Kaşgarlı Kutadgu Bilig’de, Codex Comanicus’ta, Zajackowski’nin sözlüğünde bulunmaktadır ve “kör, gör” kelimelerine de Osmanlıcada yine mezarı tanımlamak için rastlanmaktadır. Kuşkusuz bu kelime, Arapça kabir, mezar kelimesinden gelen Farsça bir kelimedir. Doğu bilimcilerin yazılarında çok revaçta olan bir diğer kelime de kurgandır (Roux, 1999: 294-295).

Teknik olarak ise mezar çukur şeklinde kazılır, mezara girişi sağlayan galeri açılır. Mezar kapatılınca ya mezarın bulunmasının istenmediği zamanlarda mezar düzleştirilir ya da üzerine kurgan inşa edilirdi.

Türkler, mezar üzerine kurulan yapının duvarları üzerine ölünün suretini, yapmış olduğu savaşları ve hayatına dair sahneleri resmederlerdi. Ölen kişi bu savaşlarda bir düşman öldürmüş ise mezar üzerine bu düşmanı temsilen bir taş (balbal) dikerlerdi. Bu davranışın sebebi, balbalı dikilen bu düşmanın, öteki dünyada kendisini öldürmüş olan kahramana hizmet edeceği inancından kaynaklanırdı (Doğanay, 2004: 129).

Büyük ölümlerin mezarları genel olarak dağ başlarında bulunmuştur. Eski Türklerin inanışlarına göre gökte oturan Tanrıya, yeryüzünde en yakın olan yerler, yüksek dağ başları idiler, İslâmiyet’teki Arafat ve Musevilerin Tûr-ı Sina dağları da bu türlü inançlardan meydana gelmiş kutsal dağlardı. Türk ölümlerinin dağ başlarına gömülmüş olmaları, bizim için de faydalı olmuştur. Çünkü mezarlara sızıp da donan sular, ölümler ve eşyaların bozulup çürümelerinin önüne geçmiş ve bu eserleri zamanımıza kadar korumuşlardır (Ögel, 1971: 159).

Eski metinlerde, Türklerin ölümlerini gömmek için daha çok dağlık yerleri veya akarsu kenarlarını, ormanları özellikle ağaç altının tercih edildiği bilgisi verilmektedir. Günümüzde mezarın üzerine ağaç dikme geleneği de buradan gelmektedir. Ölü ile birlikte gömülen eşyaların özellikle mücevherlerin değerleri göz önüne alındığında, çoğunlukla mezarlar gizli tutulmaktaydı. Tabii bu sadece soyluların ve zenginlerin mezarları için geçerliydi. 1924 yılında Rus arkeolog S. I. Rudenko tarafından Pazırık’ta M.Ö. 4-3. yüzyıla tarihlenen Hun kurganları çıkarılmıştır. Kurganlarda cesetler, kumaş, halı, keçe eşyalar bulunmuştur. Bir süre sonra durdurulan kazı 1947-48 yıllarında yeniden başlatılmıştır. Dikdörtgen mezar odaları görünümündeki kurganların çevreleri karaçam kütükleri ile kaplanmıştır. Güneydeki küçük odacığın içine doğuya doğru yönelmiş ceset bulunmaktadır. Döşeme, duvar ve tavanı halı ve keçe ile kaplanmıştır. Atlar

da mezarın dışına gömülmüştür. Atların bazılarının geyik ve ren maskesi taşıdıkları ele geçen buluntulardan anlaşılmıştır. Eğerli, koşumlarıyla gömülen atların kulaklarında tören oymaklarının bir nevi damgası olan işaretlerin oluşu oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca atların kuyrukları ve yeleri de kesilmiştir. Mezar odalarının üzeri ağaç kütükleriyle örtülmüş, araları kayın ağacı kabuğu ve dalları ile kapatılmıştır. Sonra da üzerleri toprak ve taşlarla doldurularak küçük tepeliklere dönüştürülmüştür. Mezarlar birbirlerinden farklı ölçüde yapılmışlardır. İçlerinden bazıları 13-15 m., bazıları da 24 m. çapında mezar odalarıdır. Bununla beraber Pazırık'ta 30-46 m. çapına ulaşan büyük kurganlarla da karşılaşmıştır. Bazı mezarlarda ise uzunluğu 5 m. genişlikleri 1 m. bulan ağaç gövdelerinden oluşmuş lahitlerle de karşılaşmıştır. Yaşamlarındaki atları da yine onların yanındadır (Yücel, 2000: 33-34).

Tarihin belirlenmesinin ardında, ceset tören için taşınırdı. Herodot cenaze töreninde cesetlerin araba ile taşındığını dile getirmiştir. Pazırık kurganından çıkarılan araba kalıntıları bu görüşü onaylamaktadır.

Yakın tarihte çıkarılan bir başka kurgan ise, Moğolistan'da Ulan Bator'un 210 kilometre batısında yer alan Mayhan Uul Kurganı, Prof. Kharcaubay Sartkojaulı'nın başkanlığında 2011 yılında yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Kurganı 34x36 metre çapında, 4 metre yüksekliğindedir. Kazılarda Mayhan Uuy kurganının yanı sıra, yığma topraktan 12 kurgan daha çıkarılmıştır. 7-10. yüzyıla tarihlenen bu mezarlar Göktürklerin yaşam tarzı, gömü geleneği hakkında önemli bilgilere erişmemizi sağlamıştır. Mezarın yeraltı koridor duvarlarında parsler, ağlayan kadın resimleri, atlı müzisyenler ve pişmiş topraktan yapılmış 45 heykelcik yer alır.

Avrasya Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Karcaubay Sartkojaulı'nın Atlas Dergisi'ne (URL-1) verdiği röportajda Kurganla ilgili şu bilgilere yer vermiştir:

"Kurganın ana bölümünü oluşturan mezar odasının girişine ulaştığımızda, mezarı soygunculardan ve mezar kapatılırken koridora doldurulan topraktan korumak için örülmüş bir taş duvar ile karşılaştık. Duvarın yanı sıra girişte, koruyucu olarak birçok yırtıcı hayvanın karakteristik yanlarını kendinde toplayan iki mitolojik hayvan ile iki zırhlı insan heykeli yer alıyordu. Boyalarla renklendirilen bu pişmiş topraktan insan heykelcikleri, varlıkları kadar oldukça detaylı işlenmiş yüzleriyle dikkat çekiyordu. Heykellerin ardında, mezar odasının ahşaptan, kilitli kapısına ulaşıldı. Ne yazık ki çöken toprak kapıyı tahrip ettiği gibi mezar odasının zeminindeki tüm buluntuları örtmüş ve odayı 1,5 metre yüksekliğe kadar doldurmuştu. Odanın eni ve boyu 4 metre, yüksekliği ise 4,5 metreydi. Temizliği tamamlandıktan sonra odanın batı kenarında ahşap bir tabut, doğusunda ise ahşap eşyalar açığa çıkarıldı. Yamuk biçimde, iki kat tahtadan yapılan tabutun içinde, 80x35 santimetre boyutunda bir kutu vardı. Dört kat farklı bezle sarılan kutunun içinde altından yapılmış eşyalar ile karşılaşılırken, kutunun yanında duran bez torbanın içinde de 45 adet altından Bizans ve yerel üretim sikke bulundu.

Göktürk geleneklerine göre yakılan ölünün külleri ise ahşap bir kutuya konulmuştu.

Kutsal ağacın etrafında kırmızı ve siyah renkli boyalar ile tasvir edilmiş kadın figürleri oldukça dikkat çekicidir. Yine ağacın üzerinde kırmızı renkli bulutları görüyoruz. Aynı kompozisyon İskit ve Hun sanatında da karşımıza çıkar. Tüm bu tasvirler yas gününü ifade etmektedir.

Kurgana giden koridorda yer alan bir diğer resim 22 metre uzunluğunda iki duvarda yer alan alev saçan pars figürü. Ağız kocaman açılmış parsın sol ön ayağını kaptırarak pençesini göstermesi korku saçmaktadır. Mezarın girişinde koruyucu olarak yer alır. Aynı figüre İskit ve Hun sanatında da rastlanılmaktadır. Soylu olduğu tahmin edilen kırmızı kaftanlı adamlar, iki hizmetçi, kırmızı renkli bayrak detayı ile bu resim hem Göktürk ölü gömme geleneğini hem de dönemin giysi geleneğini yansıtmaya açınsından oldukça önemlidir.

Kurganın mezar odasına giden koridor 42 metre olup üzerinde yer alan resimlerden biri de at ve süvaridir. Kuyruğu bağlı at Göktürk geleneğini yansıtır. Atlar kurgan sahibine ait olup, ölümden sonra da kullanabilmesi amacıyla resmedilmiştir.

Kurganın yeraltındaki mezar odasına uzanan koridorun ucunda yer alan iki odada 45 heykelcik yer alır. Kadın ve erkeklerden oluşan heykelcikler duvar kenarına yerleştirilmiş önlerinde ise at üstünde müzisyenler yer alır. Yoğ yani gömü töreni canlandırılmıştır. Mezar odasına uzanan koridorun kemer altında yer alan tünel duvarında koruyucu boğa, nilüfer çiçeklerinin resmedildiği görülür. Kurgandan köpek heykelciği, değerli taşlar, elbise süslemeleri, kemer tokaları, altından elbise süsü, ölünün külünün konulduğu küçük kutunun üzerinin örtüldüğü ipek kaftan yer alır.

Atalar kültürüne bağlı olan Türk toplumunda diğer toplumlara göre daha çok mezarın ve mezar taşlarının yeri büyüktür. Atasının mezarını yaptırmayan, bayramlarda ve önemli günlerde mezarları ziyaret etmeyen, geleneksel görevin dışında dini bir sorumluluğu yapmamış gibi ayıplanır. Bu nedenle bayramlarda ülkemizde hiçbir yerde görülmemiş bir hareketlilik yaşanır. İnsanlar yaşayan yakınları kadar ölen yakınlarını da ziyaret içindedir (Bahar, 2015: 287).

Cenaze töreninden sonra düzenlenen cenaze yemeği geleneği pek çok uygarlıkta karşımıza çıkmaktadır. Orhun Yazıtlarında, cenaze için büyük toplulukların bir araya geldiği yine Kaşgarlı, İbn Fadlan'da belirtildiği üzere törene katılanların büyük bir cenaze ziyafetine katıldığı bilinmektedir. Yemek dinsel bir nitelik taşımakta olup, ölen kişinin onuruna düzenlenmektedir. Cenaze yemeklerinin önemli bir bölümünü kurban töreni oluşturmaktaydı. Bu kurbanlar çoğunlukla hayvan hatta insan kurbanıydı. Türklerde ve Moğollarda, önemli bir kişinin ölümü gerçek insan kıyımlarına yol açmaktadır. Fakat kıyımların tümüne veya en azından temelde bazılarında kurban ismi verilemez. Bu olgu, özellikle, mezar kazma işinde çalışmış olan

işçilerin ya da cesedi taşıyanların öldürülmesi için cenazelerde çalıştırılan işçileri öldürürler. Mezarı kazan ve oraya prensi gömen tüm insanların başı kesilmiştir. Bu olaylarda, herhangi bir dini nitelik yoktur. Aslında söz konusu olan basit bir önlemdir (Roux, 1999: 279).

Türklerde kurganlara ölü ile birlikte öteki dünyada ona hizmet etmek üzere hizmetkarları ve esirlerinin de beraberinde gömüldüğü bilinmektedir. Bazen bu sayı ölen kişinin soyluluk durumuna göre 100'ü aşmaktadır.

Kurban edilen hayvanların arasında ise at ilk sırada gelmektedir. Ölen kişi atıyla birlikte gömüldüğünde, öteki dünyada büyük savaşlara katılabileceği ve muvaffak olabileceğine inanılırdı. Koyun, katır, sincap hatta kemirgen hayvanların kurban edildiği de görülmektedir. Yine ölü ile birlikte, öteki dünyada yiyebilmesi için yiyecekler ile birlikte gömülmüşlerdir. Bu inanç hatta günümüzde de süregelen, Hristiyan inancında da karşımıza çıkmaktadır. Mezarlarda ölünün öteki dünyada kullanmak üzere çeşitli eşyalar, başta silahlar olmak üzere kıyafetleri, mücevherleri de birlikte gömülme adeti pek çok Türk devletinde karşımıza çıkmaktadır. Ölümün yeniden hayata geldiği zaman rahat bir hayat yaşamasına sağlamak amacıyla ihtiyaç duyabileceği her türlü obje onunla birlikte gömülmüştür.

Fotoğraf 1. Edessa Nekropolü (Fotoğraf: Şenay Alsan)

Urfa'da yer alan Kızılkoyun ya da diğer adıyla Edessa Nekropolü, ölünün gittiği yerde rahat ettirme inancını yansıtarak kayalara oyulmuştur. Cenaze törenlerinde ağıt yakma, ölünün arkasında yas tutma gelenekleri bu dönemde de devam etmektedir. Ölü lahitin içine yerleştirilerek üzerine toprak atılırdı. Cenaze töreninden sonra ise temizlenme ritüeli başlar. Suffitio denilen bu törende, insanlar ateş ve su ile arınırlardı.

Ölümünün 9. gününde mezarın önünde yemek töreni düzenlenir. Yemek sadece törene katılanlar için değil, mezara bırakılan yiyecekler ile daha sonra mezara gelen aç insanların beslenebilmesi içindir. Anma törenleri yılın belirli dönemlerinde yapılmaya devam edilir, yemekler düzenlenerek ölünün anısına libasyon yapılırdı. Kaya mezarlarında yemek hazırlamak için olduğu tahmin edilen ve ateşin yakıldığı ocaklar yer almaktadır.

Fotoğraf 4-5. Yemek Törenlerinde yiyeceklerin yapıldığı ve pişirildiği bölüm. (Fotoğraf: Şenay Alsan)

5. Cenaze Töreni

Ölümden sonra cenaze töreni tarihi pek çok uygarlıkta farklılık göstermektedir. Çoğunlukla hava şartları tarihin belirlenmesinde oldukça büyük önem taşımaktaydı. İlkbahar ve yaz aylarında ölenler hemen gömülebilirlerken sonbahar ve kış aylarında pek mümkün olmamaktadır. Bu süre 1 ile 10 yıl arasında değişebilmektedir. Ancak gitgide süre azalmaktadır.

Şaman inancına sahip göçebe Türk topluluklarında cenaze törenlerine destanlarda rastlıyoruz. Manas destanının üç bölümünde cenaze töreninden bahsedilmektedir. Jordanes, Atilla'nın cenaze törenini açıklarken; cesedini herkesin görebileceği bir yükseklikte ve ipekten bir çadırda sergilendiğini belirtmiştir. Ölünün süslenmesi işlemi gerçeğe daha yakındır. Ölü yıkayıp temizlenerek yerine yerleştirilmektedir. Bu işlemi yapan kişiler de kutsal sayılmış, ölü yıkayan kişiler her türlü kamu görevinden muaf tutulmuştur. Türklerin çok eski tarihlerden beri kefen kullandığı bilinmektedir. *Kaşgarlı* ölü hanların ve beylerin "esük" denilen bir kumaş ile örtüldüğünü belirtmiştir. Ölüye en güzel giysileri giydirilerek kemer ile yayı da takılırdı. Tabuta konulma tarihi kesin olarak saptanamamıştır. Ancak tabutun Hiongnular zamanından beri var olduğu bilinmektedir. Ölü, ipek veya iyi kumaştan bir kefene sarılır ve en iyi elbiseleri giydirilir. Bugün cari olan İslam adete göre ölü yatar vaziyette, yüzü yukarıya ve gözleri doğuya bakacak şekilde mezara yerleştirilir. Ayağının ucuna, rakı, peynir, et, tereyağı vb. gibi yol yiyeceği ile birlikte eyer de konur (Kocasavaş, 2002: 114).

Eski Türklerde ölünün bıraktığı giyim-kuşam ve öteki eşyalar yakınlara ve akrabalara hediye edilirdi. Bu gelenek Saha ve Anadolu Türklerinde de sürdürülmektedir. Sahalar buna “kereska” derler. Anadolu’da genellikle ölenin yeni ayakkabıları, ihtiyacı olan alsın diye, kapının önüne bırakılır; günlük giydikleri de yoksullara dağıtılır (Gülensoy, 2015: 184).

Çin kaynaklarında Göktürklerin defin törenleri hakkında uzun açıklamalar mevcuttur. Ölünün çadıra konulduğu, ölünün tüm akrabalarının at ve koyun kestikleri, çadırın önüne serdikleri ve kapının önünde bıçaklarla yüzlerini keserek ağladıkları yazar. Yüzlerinden kan ve yaş birlikte akar. Günümüzde “kan yaş ağladı” sözü de buradan gelmiş olsa gerek. Yedi gün süren törenin son gününde, ölünün tüm eşyası ve bindiği atı ölü ile birlikte yakılarak külleri gömülürdü. İlkbaharda ölenler sonbaharda, kışın veya sonbaharda ölenler ise ilkbaharda defnedilirdi. Ardından ölünün mezarı üzerine bir yapı inşa edip, duvarları ölü ile ilgili resimlerle bezenirdi. Ölü yaşamı içerisinde birini öldürdüyse mezarının üzerine taş konulurdu.

Radloff, *Türklük ve Şamanlık* (2008) adlı eserinde, İbn Fadlan’ın Oğuzların defin törenleri için yaptığı tasviri şu şekilde özetliyor:

Oğuzlardan biri hastalanırsa uzak bir yerde çadır kurularak hastanın oraya yerleştirildiği, kölelerin ve cariyelerin baktığını, hastanın yanına hiç kimsenin yaklaşmadığını ve iyileşip ya da ölene dek orada kaldığını belirtmiştir. Günümüzdeki karantina ve salgın hastalık sırasında sosyal mesafe koyma kuralı ile örtüşür. Eğer hasta ölürse, büyük bir çukur kazılarak, üzeri giydirilip eline yay ve kadeh verilerek buraya oturtulur. Çukurun üzerini kubbe gibi yaparak, at kurban ederek yerlerdi. Ölünün hayattayken öldürdüğü kişi sayısı kadar ağaçtan suret yontulur ve mezara konulurdu. Bu kişilerin cennette kendilerine hizmet edeceklerine inanırlardı.

Görüldüğü üzere defin törenleri Göktürklerde ve Oğuzlarda benzerlik göstermektedir. Hatta cenaze törenlerinde yer alan pek çok adet günümüzde bile karşımıza çıkmaktadır. Hala bazı evlerde ölünün ardından duvarlara su serpmeye, ağıt yakma, dövünme adetleri devam etmektedir. “Kan yaş ağladı”, deyiminin de yüzü kanatarak kan ve yaş bir arada ağlama geleneğinden geldiği söylenebilir. Ölümün ardından yas tutma, yakınma, ağlama oldukça yaygın bir ritüeldir. Kırgız Kazaklarında görülen, bazen ağlamayla birlikte, yüze tırnak atılması, saç yolma gibi acıya eşlik eden gelenekler bugün bile karşımıza çıkmaktadır. Cenaze törenlerinde, koyun, at, öküz gibi hayvanların kurban edildiği bilinmektedir.

Çağdaş Şamanistlerin çoğu yoksul oymaklar olduğu için defin törenleri eski Şamanistlerin defin törenlerine nazaran çok sönük ve basittir. Bunların zorla Budist veya Hristiyan sayılmaları da Şamani törenlerin tereddidi etmesine sebep olmuştur. Eski Oğuzların ve Kırgızların yüzlerce at ve koyun keserek muhteşem mezarlar, tabutlar hazırlayarak yaptıkları defin törenlerini sözde Budist sayılan Urenha-Tuba’larda veya sözde Hristiyan sayılan Yakut ve Altay şamanlarında rastlamak imkânsızdır. Urenha-

Tuba'lar, biri ölürse derhal çadıra çıkarıp keçe veya deri ile örterler. Eve bir koyun getirip bağlarlar. Bu koyun meleyene kadar beklerler; meledikten sonra keserler. Şaman, koyunun en iyi et parçalarını ateşe yakıp ayini yapar; ölüye hitaben; "Bu yeri bırakıp gidenlerin birincisi sen değilsin! Düşünme, üzülme! Et ye, rakı iç! Darı ye, çay iç!" der. Törende bulunanlar ateşe tütün atarlar bununla evdeki tören tamam olur. Sonra çadırın bir tarafını söküp ölüyü oradan dışarı çıkarırlar. Urenha'lar ölüyü yere gömmezler, uzaklara, kırlara atarlar. Başucuna bir sıruk dikip Buda dinine ait dualar yazılı kağıtlar korlar; bunun yanına ağaçtan yahut balçıktan küçük bir ev yapıp bırakırlar (İnan, 2000: 183-184).

Cenaze töreninin ardından çeşitli ritüeller yapıldı. Yas tutanların yeniden sosyal hayata dönebilmeleri için bazı arınma törenleri düzenlenirdi. Ölü yakınları ateş ile arındırılırdı. Şamanlar su serperek büyü sözler içeren şarkılar söylerdi. Ölünün ardında kalan her şey murdar ve tehlikeli olarak kabul edilirdi. Miras da artılır ve ev geçici bir süre terk edilirdi. Günümüzde hala pek çok bölgede ölünün arkasından duvarlara su serpmeye gibi adetler devam etmektedir.

Defin törenine katılanlar için evlerde et pişirilir, mezardan gelenler rakı içerek yemek yerlerdi. Günümüzde mezardan geldikten sonra yiyecek hazırlama ve ikram sürdürülen gelenekler arasındadır. Radloff *Türklük ve Şamanlık* (2008) adlı eserinde defin töreni ile ilgili gelenekleri şu şekilde özetler:

Oğuzların yas tutarken tırnaklarıyla yüzlerini parçaladıklarını, saçlarını yolduklarını, Kırgız Kazaklarının yas çadırının üzerine kara bayrak, şehitler içinse beyaz bayrak astıklarını belirtmiştir. Kazakların yas emaresi olarak beyaz başörtü taktıkları, Kazaklarda sadece ölü çıkan ailenin değil tüm oymağın bir yıl kadar yas tuttuğunu, Özbeklerde ise yas alametinin siyah renk olduğunu, yas tutanların boyunlarına siyah renkli bir keçe bağladıklarını belirtmiştir. Türklerde sadece ölünün yakınları saçlarını kesmekle kalmaz aynı zamanda atların da kuyruklarını kesmişlerdir. Pazırık Kurganından çıkarılan atların da kuyrukları kesiktir.

Yog kelimesi eski Türkçede aş veya matem anlamında kullanılmaktadır. Bugün bile Kırgızlar matem törenine yog töreni olarak ifadelendirmektedir. Yog törenlerine *Kutadgu Bilig'de* de rastlıyoruz. Göktürklerin de yog törenleri düzenlediğini Orhun Yazıtlarından öğreniyoruz. Anadolu'ya gelen Oğuzlar bu gelenekleri devam ettirmişlerdi. Manas Destanı'nda Kırgız ve Kazakların da zenginlerinin aş törenleri yaptığından bahsedilmektedir. Kadınların ölü evine götürdükleri yemeğe ölü aş derler. Ölü evinde pişirilen yiyecekler ölmüşlerin ruhları için hazırlanır. Defin töreninin üçüncü gününden sonra Allah rızası ve ölene hayrı olması için koyun kurban edilir. Bunun etyle çorba veya pilav pişirilerek gelenlere ikram edilir veya dağıtılır. Arife günlerinde, kırkıncı günde de evlerde un çorbası, pilav pişirilir ve komşulara dağıtılır. Bayram namazı kılındıktan sonra, iki bayram arasında ölenlerin evleri ziyaret edilir (Biray, 2015: 239.).

Kırgız ve Kazak Türkleri arasında, merhumun ölümünün genellikle birinci yılı dolmaya yüz tutup da büyük aş zamanı geldiğinde ölünün yakınları toplanıp keneş kurmaktadır. Ulu aş ya da aş toyunu verme, yukarıda da söylediğimiz gibi, sadece ölenin yakınlarının işi değil, aynı zamanda bütün oba ya da uruk halkının işidir. Aş toyunun büyüklüğü ve sorumlu olanların sayısı ölen kişinin sosyal statüsüne göre değişmektedir. Kurulan keneşte, aşı kimlerin çağrılacağı, gelen konukların nasıl istihdam edileceği, aş kimin idare edeceği gibi konular konuşulup karara bağlanır. Aşın düzenleneceği yerin uygun bir yer olmasına özellikle özen gösterilmektedir. Gelen konukların atlarının otlayabileceği, suyun bol olduğu ve aş toyu sırasında düzenlenecek olan yarışların yapılabileceği bir yerin olmasına dikkat edilmektedir (Aça, 2011: 27).

Yog töreni, tarihin çok eski dönemlerinden itibaren ölümler kültüyle bağlantılı olarak devam eden törenlerden biridir. Günümüzde de din, dil, ırk gözetmeksizin pek çok ülkede uygulanan cenaze ve cenaze sonrası ritüellerinin başlangıcını oluşturur. İlk örneklerini Tayga ormanlarında Şamanist boylarda gördüğümüz bu törenler bazı farklılıklar gösterse de temelde ölüye sunulmuş kurbanlar ile benzerlik gösterir. Çocuğu hastalanan kadınların ölen kocasının mezarına yiyecek koyması, ölünün yaşayanlara zarar vermemesi için sunulan kurbanlardır. Ölümün yedinci günü tüm oba halkı bir araya gelerek mezarlıkta ateş yakıp, yemek yiyerek içecek içerlerdi. Yirminci günü yine evde yemek verilir, kırkıncı gün ise tören tekrar edilirdi. Ölümün ardından yedinci gün, kırkıncı gün gibi uygulamalar ve ölünün arkasından toplanarak yiyecek yemek, ölüyü anmak ve dua etmek adetleri günümüzde de devam etmektedir.

Ölüm yıl dönümünde büyük bir aş töreni yapılırdı. Ölünün tüm yakınları mezarı başında toplanıp mezarı başına yemek ve içkiler koyar ve burada yemek yiyerek içki içerlerdi. Ölünün eşinin yeniden evlenebilmesi için, mezar etrafında üç defa dolaşarak seni bırakıyorum demesi gerekirdi.

Yas süresinin bitmiş olduğu anlamına gelen bazı ölüyü anma merasimleri vardır; o andan itibaren ölü öbür dünyadaki varlığını sonsuza kadar sabitlemiştir ve böylelikle yaşayanlar ölüm aracılığıyla içine girmiş oldukları bu nahoş ve zahmetli durumu arkalarında bırakırlar. Bu umut ve rahatlama anında içinde bulunan suskunluk doğal neşeye dönüşür. Yeni ruh hali şarkılar, müzik, dans ve bozkırda yapılan sevilen spor müsabakalarıyla, kendini belli eder (Tryjarsky, 2012: 352).

Türkler kurmuş oldukları tüm uygarlıklarda bu töreni devam ettirmişlerdir. Oğuzların aş törenlerine çok önem verdikleri Anadolu'ya gelirken bu adetlerini de getirdikleri bilinmektedir. Günümüzde de ölünün arkasından ölü evinde yemek verme, yedinci ve kırkıncı günde toplanma adetleri devam etmektedir. Bu adetlerin temelinde yardımlaşma ve dayanışma yatarken son zamanlarda amacından saptığı gözlemlenmektedir. Ölünün ardından ölü evinde toplanma nedeni; ölünün acısını azaltmak ona destek vermek ve ölü yakınlarının yemek yapmak gibi işlerle uğraşmayıp

acılarını yaşamalarına yardımcı olmaktadır. Ancak günümüzde bu güzel anlamından uzaklaşmış, ölünün gelen davetlilere yiyecek sunması gibi bir duruma dönüşmüştür.

Komşular tarafından ölü evi için verilen yemek de ilk günden başlayarak bir hafta on gün kadar sürer. Komşuların verdikleri yemek bir yanıyla toplumsal dayanışmanın ve komşuluk ilişkilerinin güzel bir örneğini gösterirken, bir yanıyla da ölümün "ölü evi" ndeki yiyecek ve içeceği bozduğu varsayımına dayanmaktadır. Acılı ve üzüntülü olan "ölü evin" nde ilk günler "kazan kaynamadığı" ve yemek pişmediği için, bu işi onlar adına komşular sıraya koyup yemek yaparlar ve "ölü evi"ne gönderirler (Örnek, 1971: 91).

Anadolu Türklerinde ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar, doğal olarak, değişen coğrafya ve ortamdaki etkilenmiş, ancak bir takım noktalarda, kendisini koruyacak ortamları da bulmuştur. Anadolu inanç coğrafyası ve ortamının ağırlığını, şüphesiz İslam dini oluşturmaktadır. Bu durumda, ilgili Geleneksel Türk inanç ve uygulamalarının, İslam'ın vermiş olduğu ruhsatlar sayesinde, kendine bir yer bulabildiğini söyleyebiliriz. En azından, ölüm ile deyim ve kavramlar İslamlaştırılmıştır. Ruh, ecel, vade, ahi-ret, cennet, cehennem, defin, sırat köprüsü, Azrail, Münker-Nekir vb. ad ve kavramlar bunlardandır. Bununla birlikte, Geleneksel Türk inancının Anadolu İslam coğrafyası ve çevresinde kendini korumuştur (Ersoy, 2002: 86).

Sonuç

Ölüm, insan hayatının geçirdiği evrelerin sonuncusu ve kaçınılmaz olarak kabul edilmektedir. Ancak pek çok uygarlıkta ölüm bir son değil başlangıç hatta sonsuz hayata geçiş olarak görülmektedir. Ölümü kabullenme, bedeni ölüme hazırlama, cenaze töreni kısaca tüm ölüm sonrası ritüelleri, zamana ve coğrafyaya hatta inanışlara göre farklılık göstermektedir. Ancak temelde tüm inanışların ortak paydada birleştiği bir nokta vardır. Tarih boyunca insanlar, evrende insan ırkının sürekliliğini sağlamak ve dengeyi, düzeni korumak adına çeşitli arayışlar içinde olmuşlardır. Gerek çok tanrılı, gerekse tek tanrılı dinlerde yer alan en önemli kavram "*iyilik yapmak, kötülükten uzak durmak*"tır. Aslında toplumun düzenini sağlamak adına insanların bu kavramlara ihtiyacı vardır. Çok tanrılı dinlerde de bu denge karşımıza çıkar.

Bu çalışmada eski Türk topluluklarında görülen ölüm kavramı, mezar, defin, cenaze töreni, ölümden sonraki hayata bakış açısı incelenmiştir. Sonuç olarak ölüm; Türk topluluklarında çok sayıda defin şekli olmakla birlikte, ortak bir amaç doğrultusunda ölenin ruhunun huzurlu bir şekilde yolculamaya ve geride kalanların acısını paylaşmaya yönelik sosyolojik bir olgu olarak ele alınmıştır. Atalar Kültünün bir parçası olarak gelişen ve evrilen defin ve defin sonrası ritüellerinin, günümüzde de gelenekler çevresinde devam ettirildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Aça, M. (2011). Kazak ve Kırgız Türklerinde defin sonrası bazı uygulamalar ve aş verme (aş toyu). *Milli Folklor*, S. 43, 24-33.
- Yücekal-Arpacı, G. (2012). *Gök-Tanrı inancının bilinmeyenleri. Din ve millet kavramları*. İstanbul. Çatı.
- Bahar, H. (2015). Avrasya'da ölüm ve Türklerde mezar kültürü. *Aile Yazıları-8*, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Biray, N. (2015). *Defin sonrası uygulanan gelenekler. Aile Yazıları-8*, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk folkloru*. İstanbul: Gerçek.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı.
- Doğanay, A. (2004). Türklerde ahiret inancının mezar yapı ve bezemelerine tesiri. *Sanat ve İnanç/2*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Eliade, M. (2014). *Şamanizm*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Ersoy, R. (2002). Türklerde ölüm ve ölü ile ilgili rit ve ritüeller. *Milli Folklor*, S. 54, 86-101.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu inançları. Anadolu üçlemesi*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Gömeç, Y. S. (2019). Eski Türk dininin temel özellikleri. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 84-123.
- Gülensoy, T. (2015). Eski Türklerde ölüm, mezar ve yas geleneği. *Aile Yazıları-8*, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve bugün Şamanizm - Materyaller ve araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karamürsel, A. (2002). Türklerde mezar geleneği. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3
- Kocasavaş, Y. (2002). Eski Türklerde yas ve ölü gömme âdetleri. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3
- Ögel, B. (1971). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul. Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi*. C. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve Şamanlık*. (Ed.: Andaç Uğurlu), İstanbul: Örgün.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*. (Çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı.

Sümbüllü, Z. (2004). Eski Türklerde defin şekilleri üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4.

Tekin, F. (2020). Kazan-Tatar Türklerinin halk anlatılarında ölüm. *Motif Akademi Halk Bilim Dergisi*. 13 (30), 566-579.

Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve ölüm*. (Çev.: Hafize Er), İstanbul. Pinhan.

Uraz, M. (1992). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam.

Yücel, E. (2000). *İslam öncesi Türk sanatı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

Elektronik Kaynaklar

URL-1 <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/gokturkun-toprak-halki.html>
(Erişim: 06.01.2020)

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*